

jak již před Halperinem dokázal Serhij Plochyj, a také hagiografické *Žití Dmitrije Donského*. Tento text můžeme definovat jako vrchol snah o přesun moci do Moskevského knížectví, sv. Vladimir zde vystupuje jako křtitel Rusi, moskevský kníže Ivan Kalita jako její stvořitel, metropolita Petr coby obránce a konečně Dmitrij Donský jako její vladař.

Po vysvětlení dějin a podstaty konceptu ruské země se Halperin dostává k analýze jejího využívání či naopak nevyužívání v údělných knížectvích. Na rozdíl od úvodní části, v níž nacházíme množství diskutabilních výkladů, vlastní text monografie představuje až na výjimky poctivou historickou práci a je třeba ho vnímat odděleně od problematického začátku. První oblastí, na niž se autor zaměřil, je Tverská země (3. kapitola). Prameny tverské proveniencí výraz „ruská země“ neobsahují, zmiňují však zemi moskevskou a také tverskou. Letopisci si tudíž byli vědomi zavedené tradice, avšak výraz „tverská země“ nedoplňovali vlastním mýtem a nehlásili se ke kyjevskému odkazu. Absenci termínu „ruská země“ lze vykládat jako jistý nesouhlas s přesunem moci do Moskvy a odmítnutí jejího výlučného postavení. Z tverského pohledu je Moskva pouze centrem „moskevské země“.

Zvláště zajímavá situace nastává v Novgorodu (4. kapitola) a Pskovu (6. kapitola), které se svojí státní terminologií výrazně odlišují od ostatní Rusi, což můžeme interpretovat jako jeden z řady důkazů o jejich výjimečném postavení. Novgorod obdobně jako Kyjev či Moskva vytvářel svůj odkaz a budoval identitu pomocí vlastního jména: k Novgorodu byl doplněn přídomek *Veliký*, aby nedocházelo k záměně s Nižním Novgorodem a zároveň byla zdůrazněna suverenita města. Výraz „novgorodská země“ se vyskytuje velmi sporadicky, stejně jako v případě Tveru i zde chybí ideologický kontext, ve jménu novgorodské země se neuzavírají žádné smlouvy ani kvůli ní nezačínají války. Halperin na příkladě starších prací Henrika Birnbauma a Ljudmily Danilovové upozornil na poměrně laxní přístup ruských i zahraničních historiků k státní terminologii: pojem novgorodská země je v odborné literatuře velmi frekventovaný, ve středověkých pramenech však téměř nefiguruje. Autor hledá základní příčinu neexistujícího mýtu o novgorodské zemi v absenci vládnoucí dynastie. Novgorod nemohl vystupovat jako země, jelikož „*mu scházelo to zásadní, co zemi vytváří: tj. rodová linie*“ (s. 51). Specifičnost Novgorodu je dále charakterizována kultem sv. Sofie, již byl zasvěcen hlavní chrám. Roli knížat a jejich rodiny, kteří byli jinde hlavními představiteli a obránci státu, v Novgorodu přejal arcibiskup. Úcta k svaté Sofii se projevovala i v tom, že byla zobrazována na novgorodských mincích a pečetích a jejím jménem jednali nejvyšší novgorodští představitelé.

Analogická situace se objevuje i v Pskově, kde koncept Boží moudrosti vystřídala sv. Trojice, opět podle patrocina centrálního chrámu. Je škoda, že se autor více nesoustředil na důvody, proč se tento fenomén vyskytuje pouze v severozápadní Rusi. Je možné hledat kořeny daného

jevu v rádoých či severských vlivech? Odlišnost terminologie je natolik zásadní, že by si zasloužila rozsáhlejší výzkum.

Obdobně by bylo přínosné rozvinout poslední kapitolu, v níž Halperin analyzuje roli ruské země v oblastech, které se po rozpadu Kyjevské Rusi dostaly pod správu Polska a Litvy. Na jednu stranu autor uvedl, že zkoumaný koncept z prostředí východní Evropy nevyumizel a přetrval v letopisné tradici na území současného Běloruska a Ukrajiny, což by měly dokládat dobové prameny, ovšem autor se rozhodl je nevyužít a své závěry učinil pouze na základě badatelských výsledků svých předchůdců. Toto řešení Halperin vysvětlil snahou nevyčerpávat veškeré možnosti pro bádání o ruské zemi a přáním ponechat prostor pro další generace vědců. Ve srovnání s předcházejícími částmi, v nichž Halperin pracoval s letopisy či hagiografickými texty, zkoumal i pečetě, listiny a mince, působí tato část monografie poněkud povrchně. Nebylo by vhodnější do této oblasti raději vůbec nezasahovat a pouze se o ní zmínit závěrem? Tím spíše, že právě oblast východní Evropy pod nadvládou středoevropských států nabízí unikátní možnost stanovit, nakolik se tato území identifikovala jako součást Kyjevské Rusi a později Moskevské říše, či se naopak snažila toto období vytěsnit z historické paměti a vybudovat si vlastní identitu.

Závěrem je možné poznamenat, že monografie Charlese Halperina nevyužila plně potenciál tématu a jednotlivé kapitoly jsou z hlediska kvality nevyvážené. Primární poselství je přitom důležitým vzkazem pro všechny historiky nejenom ze sféry mediévistiky. Terminologie, která je dnes využívána v odborné literatuře, mnohdy nerespektuje jazyk pramenů, čímž se ztrácí autentičnost textu a dochází k mnoha významovým posunům. Označování ruských knížectví termínem „země“, ačkoliv se tak sama nenazývala, tak může vést ke zkreslení jejich sebeidentifikace a podání chybného celkového obrazu středověkého Ruska. *Dagmar Vysloužilová*

Pavlna Cermanová – Jaroslav Svátek – Václav Žůrek – Vojtěch Bažant: Přenos vědění. Osudy čtyř bestsellerů v pozdně středověkých českých zemích

Praha, Filosofía 2021 (Studie a prameny k dějinám myšlení v českých zemích sv. 22), 702 s., ISBN 978-80-7007-683-5

Přenos vědění začíná přenosem pojmu. Označení bestseller se vžilo od konce 19. století pro pojmenování čtenářsky atraktivních a prodejně úspěšných soudobých knih a až sekundárně začalo být používáno pro označení rozšířených a vlivných titulů v minulosti. Dnešní (nejen) kodikologické bádání s ním pracuje, neboť umožňuje aktualizací zkratkou vyjádřit, že se v písemné kultuře před vynálezem knihtisku a větším rozsahem gramotnosti můžeme setkat s texty, které svým rozšířením a stavem rukopisného dochování leckdy násobně převyšují počty ostatních písemných památek.

Označit je za bestsellery proto není nijak přehnané a nepřesné, i když pojem sám vznikl podstatně později.

Autorka a trojice autorů recenzované knihy si zvolili čtyři vlivné texty, jež se šířily vrcholně a pozdněstředověkou Evropou. Pavlína Cermanová se zabývala (pseudo)aristotelským spisem *Secretum secretorum*, Jaroslav Svátek *Elucidarium* Honoria z Autunu, Václav Žůrek dílem Jacoba de Cessolis *Liber de moribus hominum et officiis nobilium sive super ludum scaccorum* a Vojtěch Bažant se zaměřil na *Kroniku papežů a císařů*, jejímž autorem je Martin z Opavy. Jde o texty, které jsou v českém a moravském prostředí hojně dochovány, jejich rozbor a kontextuální uchopení v knize ale bohemikální a moravikální prostor výrazně překračuje.

Autoři (budiž dále omluveno generické maskulinum) vycházejí ze soudobých badatelských konceptů, které nepojímají text izolovaně, nýbrž zohledňují jako zcela rovnocenná badatelská témata jeho fyzickou podobu a dochování, opisy, překlady, deriváty, čtenářskou recepci, druhý život a tak bychom mohli ve výčtu pokračovat dále. Dílo (rukopis) se stává prostředkem k poznání širších autorských a čtenářských souvislostí, písemné a literární kultury, sdílených myšlenkových struktur dané doby. Pro takto komplexní výzkum středověkých textů a rukopisů jsou pochopitelně vhodnější ta díla, která se těšila větší oblibě a vytvářela kolem sebe hustší síť dalších vztahů. Badatelský kontext přibližují autoři v úvodní kapitole knihy postavené na důkladném obeznámení se soudobou zahraniční a domácí produkcí.

S výjimkou úvodní a závěrečné kapitoly knihy je pojednání zvolených témat vedeno podobným způsobem: v rámci každé tematické kapitoly má každý z textů svou samostatnou část, v jejímž rámci jednotliví autoři tu více, tu méně postupují od analyzovaného díla k obecnějším otázkám. Z hlediska soustředění na zvolené spisy je logicky nejkoncentrovanější první tematická kapitola, ve které jsou představeny základní charakteristiky, tj. obsah díla a problematika autorství, jeho žánrové zařazení, rozšíření po Evropě a přehled dosavadního bádání. Jednotlivé části se od sebe mírně liší, ale základní zvolený rámec autoři dodržují, a čtenář si tak může již na počátku udělat představu o odlišnostech mezi zkoumanými bestsellery. Zatímco u *Elucidaria*, *Liber de moribus* a *Kroniky papežů a císařů* nejsou s otázkou autorství spojeny větší problémy, *Secretum secretorum* bylo do latiny přeloženo z arabštiny a sledování geneze textu představuje náročný úkol. Obtížné je i mapování jeho cesty po Evropě, neboť z něho byly nezdědko popisovány pouze části, které pak mohly být zakomponovány do jiných spisů.

Všechny zkoumané texty jsou početně zastoupeny v českých a moravských rukopisných fondech a u řady z dochovaných rukopisů lze prokázat domácí původ. Této problematice se věnuje další z tematických kapitol, v níž je nejobsáhlejší výklad Pavlína Cermanové. *Secretum secretorum* se díky alexandrovskému motivu (je postaveno na oblíbeném půdorysu rozmělování mistra a žáka, zde Aristotela a Alexandra Makedonského, filosofa a vládce)

stalo vlivným nástrojem dalšího šíření aristotelismu v politické a morální filosofii. Proto se výtahy a výňatky z něj objevují v dalších dílech a rukopisných kontextech, opisy a překlady nezdědko nerespektovaly původní znění a různé je doplňovaly či pozměňovaly. Autorka detailně a s aristotelskou systematickostí zkoumá a třídí jednotlivé texty a závěrem podává soupis zjištěných rukopisů s překladovou variantou Jana ze Seville, známou pod názvem *Epistola Aristotelis*. I zbyvajících tři spisy, zvláště *Elucidarium*, pochopitelně vstupovaly do odlišných kodikologických kontextů, byť ne v takové míře. Preciznost, s níž autoři mapovali jejich rukopisné dochování, však nezůstává první částí této kapitoly nic dlužna.

Prvá část knihy se věnovala otázkám, které bychom s jistou rezervou mohli označit jako tradiční kodikologická témata, v druhé postupují autoři k problémům, jež se přibližují k intelektuálním a sociálním dějinám. Čtení textů nikdy není anonymní a standardizovaný akt, zjišťování, kdo zkoumané spisy četl a jak je četl, je ale ve středověkých podmínkách komplikované. Jednu z badatelských cest představuje sledování proveniencí rukopisů, vlastnických přípisů, vpisků, knihovních inventářů, čtenářských pomůcek či vlastní fyzické podoby konkrétních rukopisů. Autoři ve čtvrté části opustili dělení podle zvolených textů a místo toho se zaměřují na prostředí, v jakém se vyskytovaly, na osoby významných čtenářů a majitelů, jakými byli například Alexius Třeboňský nebo Kříž z Telče, komentáře k rukopisům a strukturování textů prostřednictvím rubrik, kapitol nebo glos. Přestože se jejich fyzická podoba, pokud jde o čtenářské pomůcky, nijak zásadně neodlišuje od jiných pozdněstředověkých rukopisů, ukazují se zde i jistá specifika, třeba v hojnějším grafickém a tabulkovém doprovodu *Secreta*, *Elucidaria* a *Liber de moribus*. U *Kroniky papežů a císařů* Martina z Opavy byla zase od počátku podstatná grafická podoba vlastního textu, neboť býval na stránce koncipován synopticky ve sloupcích jako dějiny církevní (papežské) a světské (císařské).

Čtenářský kontext se pochopitelně neomezoval jen na univerzitní a církevní prostředí, pak bychom stěží mohli hovořit o bestsellerech. Prostředkem k dalšímu šíření byly jejich překlady do vernakulárních jazyků (v daných případech se pochopitelně jednalo o češtinu a němčinu, aniž by ovšem překlady do obou jazyků nutně vznikaly z latinských předloh, což výzkum dále komplikuje), jejichž prostřednictvím vstupovaly do dalších intertextuálních vztahů. Při překladech docházelo k různým úpravám, krácení (například staročeský *Lucidář* je oproti německé verzi *Elucidaria*, z níž vznikl, zhruba třetinový), případně připojování k tematicky příbuzným textům či přímo včleňování do nich. Vynechávky a úpravy při překladech pochopitelně vypovídají o aktuálních čtenářských preferencích a sociálních funkcích textů, jež jsou asi nejvíce patrné v příslušných pasážích *Liber de moribus*, které prostřednictvím šachových figur pojednávají o rozvržení společnosti a společenských rolích. Úzké vztahy k jiným textům leckdy svedly pozdější

badatele, kteří je poté zaměřovali, jak pěkně ukazuje rozbor Martinovy *Kroniky papežů a císařů* a příbuzných (odvozených) kronikářských děl.

V poslední tematické kapitole se zkoumání intertextuálních vztahů a kontextů rozbíhá do úctyhodné šíře. Metodicky jde o nejnáročnější část knihy, neboť při oblibě zkoumaných rukopisů, jejichž části kolovaly v podobě různých výtahů (*Flores*) a derivátů a stávaly se součástí dobového diskursu, je obtížné přesně identifikovat textové vlivy, inspirace a přebírky. Rozmach středověkého aristotelismu v oblastech etiky a politického myšlení byl živnou půdou pro prorůstání *Secreta* do dalších děl, především do tzv. knížecích zrcadel, stejně tak se ale *Secretum* stávalo součástí titulů lékařských a z oboru přírodní filosofie nebo alchymie. Podobně rozsáhlou recepci prošly i další spisy, *Elucidarium*, které podobně jako *Secretum* usilovalo o vysvětlení povahy světa a jeho částí, a bylo tak jakousi formou dialogické encyklopedie, a *Liber de moribus*, jež vycházela vstřícně středověkému zájmu o antické postavy a jejich domnělé příběhy. Kronika Martina z Opavy se zase stala součástí polemické literatury husitské doby, zejména polemik vedených o prvotní církve a Konstantinovu donaci. Autoři zde pro případné pokračovatele ve výzkumu otevřeli množství nových otázek a problémů.

Po metodické a výkladové stránce je kniha koncipována velmi ukázněně a sevrěně, způsobem, jaký nebývá u děl, na nichž spojilo své síly vícero autorů, vždy zvykem. Části věnované spisu *Secretum secretorum*, který představuje mezi zkoumanými texty asi nejnáročnější téma, jsou v našem prostředí nesporně objevené, ostatní výklady za nimi ale nijak nezaostávají. Text vede rovnocenný dialog se zahraničními výzkumy podobné látky, kterým přidává nové podněty na základě domácího materiálu. Obdivuhodnou šíří badatelského záběru potvrzují i desítky stran se soupisem použitých pramenů a literatury, velmi užitečný je též závěrečný rejstřík více než stovky analyzovaných rukopisů. Přenos vědění bezesporu patří k nejzajímavějším a nejpodnětějšími mediivistickým publikacím, které u nás v posledních letech vyšly.

Tomáš Borovský

Jan Červenka: *Literární dialogy a tolerance v české reformaci Olomouc, Univerzita Palackého 2022 (Edice Historie, sv. 20), 360 s., ISBN 978-80-88278-74-0*

Řada literárních dialogů sepsaných na sklonku středověku přináší bezesporu důležitá svědectví o tom, jak tehdejší vzdělanci pohlíželi na konfesní soužití a problematiku náboženské tolerance v českých zemích. Přesto nebyl potenciál dialogických spisů až do nedávné doby náležitě využit. Vítanou změnu přináší monografie Jana Červenky, v níž je vztah mezi dialogy a náboženskou tolerancí analyzován na příkladu čtyř domácích (Jan z Rabštejna, Václav Písecký, Řehoř Hrubý, Mikuláš Konáč z Hodíškova) a jednoho zahraničního autora (Mikuláš Kusánský). Oddílu

s komparativní analýzou (*Pět dialogů o české toleranci*) ovšem předchází 180 stran s pěti kapitolami věnovanými mimo jiné intelektuální historii, literárnímu dialogu či toleranci jakožto historickému jevu. Byť některé pasáže v rámci této pětičtyřky je možno označit za problematičtější (jak ještě níže prokážeme), najdeme zde množství cenných informací a postřehů, relevantních zejména pro badatele věnující se pozdně středověké literární tvorbě a náboženské kontroverzi.

Nejpřesvědčivěji vyznívá Červenkův výklad o dialozích v roli historického pramene. Autor se v něm například věnuje několika možným způsobům, jak dialog vymezit. V případě dialogu jako literárního žánru oprávněně argumentuje, že jelikož tato literární díla v průběhu dějin mnohokrát proměnila svou podobu či funkci, není vhodné je chápat jako soubor pevně daných vlastností. Červenka zde vychází z názorů M. Sindinga, které posléze zajímavým způsobem propojuje s řečovými akty v pojetí Q. Skinnera. Neméně přínosné jsou úvahy ohledně dialogického a polemického řečového módu, v nichž autor přihlédl k řadě odborných titulů. Zatímco v polemice je zjevné úsilí „*nabourat oponentovu intelektuální, morální či společenskou pozici*“, v dialogickém módu se nositel odlišného názoru „*stává partnerem v hledání pravdy*“ (s. 55). Jako smysluplný se jeví též poukaz na úskalí spojená s interpretací dialogu, hlubší vysvětlení by nicméně zasluhoval výrok, že „*pokud ztotožníme autora s jednou z postav, ztrácíme ze zřetelů přítomnost ostatních postav / názorových pozic...*“ (s. 58). Domnívám se, že přijetím teze „autor dialogu = jeden z jeho účastníků“ ještě nemusí dojít k tomu, že jiné účastníky marginalizujeme.

Z dalších nesporných pozitiv uvedme úctyhodné množství výňatků z historických pramenů, pomocí nichž Červenka dokládá existenci rozličných argumentů hájících náboženskou toleranci (a basilejská kompaktata), či naopak poukazujících na překážky takové tolerance. Jiným důležitým příspěvkem k intelektuálním dějinám české reformace je pojednání o vztahu mezi utrakvismem a humanismem, kde se autor přesvědčivě vymezuje vůči některým starším názorům a zároveň opět prokazuje schopnost zužitkovat mimočeské bádání (Grendlerova definice humanismu).

Pokud jde o nedostatky první poloviny recenzované publikace, nabízí se v prvé řadě otázka, zda Červenkův výklad o intelektuální historii (s přihlédnutím ke Skinnerově klasifikaci řečových aktů) není místy hůře pochopitelný, případně zda místy nevyznívá příliš obecně. Například rozdíly v interpretaci pramenů mezi textualisty a kontextualisty jsou sice definovány v obecné rovině, ale pro lepší pochopení by bylo vhodné tyto rozdíly demonstrovat na konkrétním příkladu. Stručný vysvětlující komentář bych rovněž uvítal u ztotožnění dialogu s „*určitou lingvisticko-antropologickou strukturou*“ (s. 37). Na druhou stranu je pozitivní, že některé koncepty spjaté se Skinnerem (např. autorská intence) jsou již zde propojeny s dialogy analyzovanými v ústřední části knihy.